

Egypt's Foreign Policy Shift from Nasser to Sadat: A Political Economy Perspective (1965–1981)

Seyed Amir Niakoe¹, Hamid Saradar²

1. Professor, Department of Political Science, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. E-mail: niakoe@guilan.ac.ir
2. Corresponding Author, PhD. Student, International Relations, Department of Political Science, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. E-mail: hamid.saradar@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 07 Sep 2025

Received in revised form: 22 Feb 2026

Accepted: 06 Apr 2026

Published online: 22 May 2026

Keywords:

Foreign Policy,
Egypt,
Political Economy,
Nasser,
Sadat.

ABSTRACT

Egypt's pivot from alignment with the Eastern Bloc to the establishment of strategic relations with the West, spanning from the late Nasser era to Sadat's ascendance to power, represents one of the most significant turning points in the country's contemporary foreign policy. This shift was neither episodic nor confined to a particular historical juncture; rather, it inaugurated a trajectory that has continued to shape the overarching framework of Egypt's foreign policy to the present day. The central question addressed in this article is how Egypt's fundamental foreign policy reorientation during the transitional period from Nasser to Sadat can be explained from a political economy perspective. The main hypothesis posits that the transformation of Egypt's foreign policy during the period under examination was shaped both by structural changes in the international political economy and by domestic political economy dynamics, including state ideology, the interactions between rival political actors, and shifts in the country's economic strategies and policy orientations. Accordingly, this transformation can be meaningfully analyzed within the theoretical framework of political economy. The article argues that the change in Egypt's foreign policy is best understood in conjunction with the evolution of its economic paradigm—from the state-led socialism characteristic of the early Nasser years to the open-door (Infitah) policies adopted in the subsequent period—as well as with broader transformations in the international political economy. Indeed, the termination of three decades of hostility with the Zionist regime and the strategic pivot toward the West were closely intertwined with Egypt's economic liberalization agenda. In the aftermath of this shift, the Egyptian economy became increasingly reliant on external revenues and assistance, tourism, and the expansion of foreign direct investment.

Cite this article: Niakoe, S. A., & Saradar, H. (2026). Egypt's Foreign Policy Shift from Nasser to Sadat: A Political Economy Perspective (1965–1981). *International Political Economy Studies*, 9(1), 65-83. <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.12719.1769> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.12719.1769>

Publisher: Razi University

1. Introduction

Egypt, as the most populous country in the Arab world and a central actor in Middle Eastern politics, has experienced significant transformations in its foreign policy during the second half of the twentieth century. One of the most critical turning points occurred during the transition from the presidency of Gamal Abdel Nasser to that of Anwar Sadat. During this period, Egypt gradually shifted its foreign policy orientation from alignment with the Eastern bloc, particularly the Soviet Union, toward strategic cooperation with the Western bloc, especially the United States. This transformation ultimately culminated in the Camp David Accords and the Egypt–Israel Peace Treaty of 1979. However, this shift was not merely the result of leadership change; rather, it emerged from deeper structural transformations in Egypt’s domestic political economy as well as changes in the international political economy.

Accordingly, this study seeks to explain the fundamental transformation in Egyptian foreign policy during the transitional period from Nasser to Sadat (1965–1981) through the lens of political economy. The main research question is: how can the major shift in Egypt’s foreign policy during this period be explained from a political economy perspective? The central hypothesis argues that the transformation of Egypt’s foreign policy was influenced by changes in both the international political economy and Egypt’s domestic political economy, including shifts in state ideology, the balance among competing political forces, and changes in economic policies and structures.

2. Theoretical Framework

The theoretical framework of this research is based on the approach of International Political Economy (IPE). This perspective emphasizes the interaction between political and economic structures at both domestic and international levels and seeks to explain how economic forces shape political decisions, including foreign policy behavior. Within this framework, foreign policy outcomes are not viewed solely as the result of security considerations or ideological commitments but rather as the product of complex interactions among international economic structures, domestic political coalitions, state ideology, and economic interests.

Political economy models of foreign policy assume that governments operate within the constraints and opportunities created by the global economic system while simultaneously responding to internal pressures from social groups, economic elites, and political institutions. Thus, shifts in foreign policy are often closely linked to transformations in development strategies, economic structures, and internal power distributions. In the Egyptian case, the transition from state-led Arab socialism under Nasser to a more market-oriented economic strategy under Sadat provides an important explanatory context for understanding the country’s changing foreign policy orientation. The study, therefore, examines how changes in international economic structures, domestic political dynamics, and economic policies interacted to shape Egypt’s foreign policy transformation during the period under study.

3. Method

This research adopts a qualitative explanatory approach. The study employs causal analysis to examine the relationship between political economy factors and foreign policy transformation in Egypt between 1965 and 1981. Data were collected through documentary and library-based research methods, including books, academic articles, historical documents, policy reports, and statistical data related to Egypt’s economic and foreign policy developments. The analysis focuses on several key variables: changes in the

international political economy during the Cold War era, shifts in Egypt's domestic political structure (including state ideology and elite competition), and transformations in the domestic economic structure. By examining these variables and their interaction, the study aims to provide a comprehensive explanation of the gradual shift in Egypt's foreign policy during the transition from Nasser to Sadat.

4. Discussion

The findings of the study indicate that the transformation of Egypt's foreign policy during the period under investigation was the result of a complex interaction between international and domestic political economy factors. At the international level, the evolution of the global political economy during the Cold War, along with the growing influence of Western-led economic institutions such as the International Monetary Fund and the World Bank, created new incentives for developing countries to integrate into the global capitalist economy. For Egypt, improving relations with the United States and Western powers opened the possibility of receiving economic aid, foreign investment, and technological assistance .

At the domestic level, several structural developments contributed to the shift in foreign policy. First, the state-led socialist economic model implemented during the Nasser era began to face serious challenges in the mid-1960s. Economic stagnation, rising military expenditures, declining revenues following the closure of the Suez Canal after the 1967 war, and increasing foreign debt placed significant pressure on the Egyptian economy. These economic difficulties weakened the viability of the existing development model and created incentives for economic reform.

Second, changes within the domestic political structure and elite coalitions played a crucial role. The transition of power following Nasser's death intensified competition among different factions within the ruling elite. Under Sadat, a new coalition emerged that included technocrats, segments of the military establishment, and elements of the private sector. These groups favored economic liberalization, foreign investment, and greater integration with the global economy.

Third, there was a gradual shift in the ideological foundations of the state. Nasser's foreign policy had been strongly influenced by Arab nationalism, anti-imperialism, and socialist development strategies. In contrast, Sadat adopted a more pragmatic and nationally oriented approach, emphasizing Egyptian national interests and economic modernization rather than broader pan-Arab ambitions. This ideological shift facilitated a reorientation of foreign policy toward the West.

The implementation of the "Infitah" (Open Door) economic policy in the mid-1970s was closely linked to these developments. Economic liberalization required access to Western capital, technology, and financial assistance. Consequently, Egypt's leadership sought to normalize relations with the United States and reduce tensions with Israel. The 1973 war, while initially framed as a military confrontation, ultimately created diplomatic conditions that enabled Egypt to pursue negotiations leading to the Camp David Accords. Thus, economic reform and foreign policy realignment were mutually reinforcing processes.

5. Conclusion

This study concludes that the fundamental shift in Egypt's foreign policy during the transition from Nasser to Sadat cannot be adequately explained solely by the change of leadership. Rather, it resulted from broader structural transformations within Egypt's domestic political economy and the evolving international political economy. Economic crises, the limitations of the state-led socialist development model, shifts in elite coalitions,

and the need to attract foreign investment and technology all contributed to the reorientation of Egypt's foreign policy.

Furthermore, the research shows that the roots of this transformation can be traced back to the late Nasser era, particularly after the 1967 war, when the economic and political limitations of the existing model became increasingly evident. Sadat accelerated and institutionalized a process that had already begun during the final years of Nasser's rule. Ultimately, the policy of economic liberalization and the reorientation of foreign policy were deeply interconnected. The normalization of relations with the United States and the peace treaty with Israel provided the international environment necessary for Egypt's integration into the global economy and for the success of its economic reforms. In this sense, foreign policy during this period increasingly served the objectives of Egypt's evolving economic strategy.

Ethical Considerations

Not applicable

Funding

Not applicable

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest

تحول در سیاست خارجی مصر در دوره گذار از عبدالناصر به سادات؛ تحلیلی از چشم انداز اقتصاد سیاسی (۱۹۶۵-۱۹۸۱ میلادی)

سید امیر نیاکوئی^۱ | حمید سرادار^۲

۱. استاد گروه علوم سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: niakooee@guilan.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری روابط بین الملل، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: hamid.saradar@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۶/۱۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۱/۱۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۳/۱ کلیدواژه‌ها: سیاست خارجی، مصر، اقتصاد سیاسی، عبدالناصر، سادات.	چرخش مصر از هم‌پیمانی با شرق به روابط استراتژیک با غرب از اواخر دوره عبدالناصر تا روی کار آمدن سادات، یکی از مهم‌ترین نقاط عطف سیاست خارجی این کشور در دوره معاصر به شمار می‌آید. این تحول، یک موضوع مقطعی یا محدود به دوره خاص نبود، بلکه شروع روندی بود که چارچوب سیاست خارجی مصر را تا دوره کنونی شکل می‌دهد. پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که چگونه می‌توان چرخش اساسی سیاست خارجی مصر را در دوره گذار از عبدالناصر به سادات از منظر اقتصاد سیاسی تبیین کرد. فرضیه مطرح این است که تحول سیاست خارجی مصر در برهه زمانی مورد مطالعه، متأثر از تحول در اقتصاد سیاسی بین‌الملل از یک‌سو و همچنین اقتصاد سیاسی داخلی شامل ایدئولوژی دولت، مناسبات نیروهای رقیب سیاسی و تغییر رویکردها و سیاست‌های اقتصادی این کشور بوده؛ بنابراین در چارچوب نظریه‌های اقتصاد سیاسی قابل تبیین است. نوشتار پیش رو نشان می‌دهد که تحول در سیاست خارجی مصر در تعامل با دگردیسی رویکردهای اقتصادی این کشور از سوسیالیسم دوره ابتدای زمامداری عبدالناصر به سیاست‌های باز اقتصادی (انفتاح) در دوره پس از آن و همچنین تغییر در مؤلفه‌های اقتصاد سیاسی بین‌الملل قابل فهم است. درواقع، پایان دادن به سه دهه خصومت با رژیم صهیونیستی و چرخش به غرب، پیوند مستقیمی با برنامه‌های آزادسازی اقتصاد مصر داشت. از آن پس اقتصاد مصر بیش از پیش به درآمد و کمک خارجی، گردشگری و رشد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی وابسته شد. روش پژوهش به کار گرفته‌شده در این مقاله کیفی از نوع تبیین علی و روش گردآوری داده‌ها نیز به شیوه کتابخانه‌ای و اسنادی است.

استناد: نیاکوئی، سید امیر؛ سرادار، حمید (۱۴۰۵). تحول در سیاست خارجی مصر در دوره گذار از عبدالناصر به سادات؛ تحلیلی از چشم‌انداز اقتصاد سیاسی (۱۹۶۵-۱۹۸۱ میلادی). *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۱۹(۱)، ۶۵-۸۳. <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.12719.1769>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان
DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.12719.1769>

۱. مقدمه

مصر به‌عنوان پرجمعیت‌ترین دولت-ملت در جهان عرب، با تاریخ پرفراز و نشیبی در سیاست خارجی خود روبرو بوده است. یکی از مهم‌ترین نقاط عطف در سیاست خارجی مصر در دوره پس از دوره عبدالناصر و با امضای پیمان کمپ دیوید بین مصر و رژیم صهیونیستی و چرخش از هم‌پیمانی با شرق (شوروی) به روابط استراتژیک با غرب رخ داد. امضای پیمان صلح با دشمن درجه یک پان‌عربسم، نه سال پس از مرگ عبدالناصر و شش سال پس از جنگ ۱۹۷۳ میلادی را می‌توان یک چرخش ۱۸۰ درجه‌ای در سیاست خارجی مصر دانست. کمتر کشوری را در منطقه خاورمیانه می‌توان یافت که سیاست خارجی آن بدون وقوع انقلاب یا کودتا و صرفاً بر اثر تغییر رئیس‌جمهور تا این اندازه تغییر کرده باشد (قهرمان‌پور، ۱۳۹۴). به قدرت رسیدن انور سادات در سال ۱۹۷۰ میلادی اگرچه با حفظ ساختار سیاسی و حاکمیتی مصر بود، با این حال تغییر کلانی در جهت‌گیری سیاست خارجی مصر ایجاد کرد.

تحولات سیاسی دوره معاصر مصر و ازجمله دوره روی کار آمدن افسران جوان (افسران آزاد) در مصر و به قدرت نشستن عبدالناصر، به نحو گسترده‌ای با موضوعات اقتصادی گره خورده است. جالب است که خود روی کار آمدن افسران جوان نیز در بجهوه یک بحران اقتصادی و هم‌زمان سیاسی رخ داد و یکی از اهداف این جنبش نیز ایجاد تحول اقتصادی اعلام شد. همچنان که هم‌زمان و پیش از چرخش سیاست خارجی مصر در دوره سادات نیز، شاهد تحول در راهبردهای کلان اقتصادی این کشور و برخی سیاست‌های داخلی این کشور هستیم؛ به عبارت دیگر، می‌توان گفت اقتضات اقتصاد سیاسی مصر زمینه تغییر سیاست خارجی این کشور در مقطع مورد مطالعه را فراهم کرد. نکته قابل آنکه این تغییر سیاست‌ها لزوماً پس از روی کار آمدن سادات رخ ندادند، بلکه خود عبدالناصر نیز در اواخر ریاست جمهوری و مشخصاً پس از سال ۱۹۶۵ میلادی و سپس شکست ۱۹۶۷ میلادی در جنگ با رژیم صهیونیستی، به لزوم تغییر در راهبردهای کشورش پی برده بود.

بر این اساس، سؤال اصلی مقاله حاضر این است که چگونه می‌توان چرخش اساسی سیاست خارجی مصر در دوره گذار از عبدالناصر به سادات را از منظر اقتصاد سیاسی تبیین کرد. در پاسخ به سؤال اصلی، این فرضیه مطرح می‌شود که تحول سیاست خارجی مصر در برهه زمانی مورد مطالعه، متأثر از تحول در اقتصاد سیاسی بین‌الملل از یک‌سو و همچنین اقتصاد سیاسی داخلی شامل ایدئولوژی دولت، مناسبات نیروهای رقیب سیاسی و تغییر رویکردها و سیاست‌های اقتصادی مصر بوده و در چارچوب نظریه‌های اقتصاد سیاسی قابل تبیین است. با توجه به جایگاه مهم مصر به‌عنوان یکی از معدود دولت-کشورهای موجود در جهان عرب و منطقه و همچنین تأثیر تحولات مصر بر منافع ملی کشورمان، پاسخ به این سؤال از این جهت حائز اهمیت است که می‌تواند الگویی به دست دهد که رفتار سیاست خارجی این کشور در دوره پس از آن و حتی در مقطع فعلی را نیز توضیح دهد. به‌خصوص که تحول سیاست خارجی مصر در برهه مورد مطالعه این مقاله، یک تحول مقطعی یا محدود به یک دوره خاص نبود، بلکه شروع روندی بود که پس از آن نیز ادامه یافت.

۲. پیشینه پژوهش

تحول در سیاست خارجی مصر پس از عبدالناصر و به‌طور کلی سیاست خارجی این کشور، در پژوهش‌های متعددی مورد بررسی قرار گرفته است که می‌توان آن‌ها را به این نحو تقسیم‌بندی کرد: دسته اول، پژوهش‌های ژئوپلیتیک‌محور هستند که معتقدند «اساس سیاست خارجی مصر موقعیت ژئوپلیتیکی این کشور است که جهت‌گیری‌های سیاست خارجی مصر را در مورد جهان عرب، رژیم صهیونیستی، قدرت‌های بزرگ، اروپا و آفریقا تعیین می‌کند» (فرجی، ۱۳۹۱: ۱۶). در این رابطه برخی از تعبیر رانت ژئوپلیتیک مصر سخن گفته‌اند که منظور از آن مزیت نسبی است که جغرافیا، در اختیار این کشور قرار می‌دهد (Musso, 2015: 140). تأثیر ویژگی‌های جغرافیایی مصر بر روابط خارجی این کشور و مشخصاً روابط با آمریکا، در مقاله مستقلی بررسی و نتیجه‌گیری شده ویژگی‌های جغرافیایی مصر شامل کانال سوئز، قرار گرفتن در نقطه تلاقی آسیا و آفریقا و غیره، نقش مهمی در مناسبات دو طرف داشته است (Mohammed, 2022).

دسته دوم را می‌توان پژوهش‌های هویت‌محور نامید که به تحول در جهان‌بینی حاکم بر سیاست خارجی و بازتعریف هویت

دولت و در نتیجه، تغییر در الگوهای دوستی و دشمنی در سطح بین‌المللی می‌پردازد. به‌عنوان نمونه، رحمن قهرمان‌پور یک فصل از کتاب هویت و سیاست خارجی در ایران و خاورمیانه را به بررسی عناصر سیاست هویت در مصر طی دوره‌های رؤسای جمهور مختلف مصر از عبدالناصر یا مبارک اختصاص داده است (قهرمان‌پور، ۱۳۹۳). همچنین احمدیان در مقاله سیاست خارجی مصر از مرسی تا سیسی: تغییر درون پارادایمی می‌نویسد، انور سادات با ارائه تعریفی میهن‌پرستانه (مبتنی بر الوطنیة المصریة)، پارادایم ملی‌گرایی حاکم بر سیاست خارجی جمال عبدالناصر (القومیة العربیة) و به‌موازات آن، الگوهای دوستی و دشمنی مصر را به‌کلی تغییر داد (احمدیان، ۱۳۹۷: ۷۱). در همین دسته، خلبنیکوف و برنکووا در پژوهشی نتیجه می‌گیرند، اگرچه اسلام نقش مهمی در زندگی اجتماعی مصر ایفا می‌کند، اما این عامل تأثیر اندکی بر سیاست خارجی مصر دارد؛ در عوض منافع ملی و منافع نهادی نخبگان نقش پررنگ‌تری دارند (Khlebnikov & Natalia Berenkova, 2022). هینه‌بوش هم‌زمان ژئوپلیتیک و هویت را در ردیف عناصر تعیین‌کننده سیاست خارجی مصر برمی‌شمارد (Hinnebusch & Ehteshami, 2002).

دسته سوم که بخش اندکی از ادبیات موجود را شامل می‌شود، پژوهش‌هایی است که از دریچه اقتصاد سیاسی به بررسی سیاست خارجی مصر پرداخته‌اند. به‌عنوان نمونه، حاجی‌یوسفی و نیک‌پور در مقاله تأثیر سیاست‌های اقتصادی نولیبرال بر جهت‌گیری سیاست خارجی مصر در قبال اسرائیل، به چرایی عدم تغییر در مناسبات مصر و رژیم صهیونیستی با وجود تحولات داخلی این کشور در چارچوب خیزش عربی و قدرت‌گیری اخوان المسلمین پرداخته و معتقد است، ادغام مصر در جهانی شدن اقتصادی نولیبرال تحت سلطه نهادهای مالی بین‌المللی شامل صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی و وابستگی به کمک‌های اقتصادی آمریکا مهم‌ترین عامل عدم تغییر سیاست خارجی مصر در دوران مرسی، به‌ویژه تداوم روابط با اسرائیل است (حاجی‌یوسفی و نیک‌پور، ۱۳۹۷). التویجری در مقاله‌ای با موضوع تأثیر عوامل اقتصادی بر سیاست خارجی مصر، معتقد است اگرچه اقتصاد کاتالیزور تغییرات عمده سیاست خارجی در مصر بوده، اما درواقع امنیت رژیم بود که عامل اصلی تعیین‌کننده سیاست خارجی مصر بوده و هست (Al Tuwayjiri, 2020). در همین دسته، صارمی شهاب در پایان‌نامه دکتری خود به این سؤال می‌پردازد که در عصر جهانی شدن اقتصاد، چه عواملی سیاست خارجی کشورها ازجمله ترکیه، مصر و ایران را متأثر ساخته است (صارمی شهاب، ۱۳۸۵).

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در ادبیات موجود، نویسندگان به پژوهشی که به‌خصوص به زبان فارسی به شکل مستقل به چرایی چرخش سیاست خارجی مصر پس از دوره عبدالناصر با استفاده از چارچوب تحلیلی اقتصاد سیاسی پاسخ داده باشد، برخوردند. از سوی دیگر، بهره‌گیری از اقتصاد سیاسی برای فهم سیاست خارجی، به‌عنوان رویکرد نظری کمتر مورد توجه قرار گرفته و از این حیث نیز مقاله حاضر، واجد نوآوری است. درمجموع در ادبیات سیاسی رایج در مورد مصر، دوره‌های مختلف سیاست خارجی مصر، به‌صورت کاملاً کلیشه‌ای بر اساس رئیس‌جمهورهای بر سر قدرت در آن دوره یعنی عبدالناصر، سادات، مبارک، مرسی و السیسی تقسیم‌بندی می‌شود. در حالی که این تقسیم‌بندی لزوماً همه جزئیات را توضیح نمی‌دهد و از دقت علمی کافی برای بررسی سیاست خارجی مصر برخوردار نیست. در عوض، این مقاله معتقد است ریشه تداوم و تغییر در سیاست خارجی مصر به رویکردهای اقتصاد سیاسی مصر در دوره‌های مختلف بازمی‌گردد؛ بنابراین مقاله حاضر به دنبال مطالعه ارتباط بین اقتصاد سیاسی و سیاست خارجی مصر در دوره پایانی ریاست جمهوری عبدالناصر و سپس روی کار آمدن سادات است.

صورت‌بندی نوشتار پیش رو به سه بخش تقسیم می‌شود: بخش اول به چارچوب رویکرد نظری مورد استفاده یعنی اقتصاد سیاسی و نسبت آن با سیاست خارجی اختصاص دارد. بخش دوم تعامل عناصر اقتصاد سیاسی و سیاست خارجی مصر در بازه زمانی پس از سال ۱۹۶۵ میلادی واکاوی می‌شود. در پایان نیز جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مباحث مطرح‌شده، بیان می‌شود.

۳. چارچوب نظری؛ اقتصاد سیاسی و سیاست خارجی

مطالعات سیاست خارجی بخش مهمی از ادبیات علمی موجود در زمینه روابط بین‌الملل را به خود اختصاص می‌دهد. بر همین اساس نظریه‌های روابط بین‌الملل کمابیش به سیاست خارجی دولت‌ها نظر دارند. یکی از رویکردهای نظری به کار گرفته‌شده

برای فهم سیاست خارجی کشورها، اقتصاد سیاسی بین‌الملل است. رویکردهای اقتصاد سیاسی طیف وسیعی از نظریه‌های موسوم به دولت رانتیر (دولت‌های وابسته به رانت‌های هیدروکربنی تا رانت راهبردی یا همان کمک‌های خارجی) تا تحلیل‌های مارکسیستی را شامل می‌شود.

اقتصاد سیاسی بین‌الملل در قلمرو علوم اجتماعی حوزه مطالعاتی در حال گسترشی است که درصدد فهم مشکل و مسائل جهانی موجود از طریق کاربرد یک مجموعه گزینشی از ابزارهای تحلیلی و نظری بین‌رشته‌ای است. افزایش اهمیت روزافزون آن به عنوان یک حوزه مطالعاتی به نوبه خود ناشی از فروپاشی مرزهای میان‌رشته‌ای موجود بین اقتصاد و سیاست به طور خاص و سایر عرصه‌های علوم اجتماعی به طور عام است (حاجی‌یوسفی و خانی جوی‌آباد، ۱۳۹۷: ۱۰۹). اقتصاد سیاسی به پدیده‌هایی اشاره می‌کند که در کانون توجه رشته‌های اقتصاد و سیاست قرار دارد. اقتصاد سیاسی سعی می‌کند توضیح دهد که چگونه قدرت سیاسی بر پیامدهای اقتصادی تأثیر می‌گذارد و چگونه نیروهای اقتصادی بر رفتار سیاسی مؤثر می‌شوند. از این‌رو، اقتصاد سیاسی صرفاً آمیزه‌ای از دو رشته سنتی نیست، بلکه اقتصاد سیاسی در تلاش است تا ترکیب جدیدی ارائه کند (کرمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۲۴).

اقتصاد سیاسی بین‌الملل از منظر روش‌شناسی یک روش تحلیلی مرکب از تئوری‌ها و نظرات چهار حوزه مشخص دانشگاهی یعنی سیاست بین‌الملل، اقتصاد بین‌الملل، اقتصاد داخلی و سیاست داخلی است؛ بنابراین، می‌توان گفت اقتصاد سیاسی یک دیسپلین نیست که مانند جامعه‌شناسی، اقتصاد و علم سیاست، اصول تئوریک مشخصی داشته باشد، بلکه یک روش التقاطی، بیشتر پسااثبات‌گرایانه و ترکیبی از روش‌های تحلیلی و تئوری‌های رشته‌های مختلف علوم اجتماعی برای شناخت در چارچوب یک رویکرد و مجموعه‌ای از مسائل است؛ به عبارت دیگر، در این رهیافت روش‌شناسی جامع و تلفیقی باید روابط بین‌الملل و پدیده‌های آن را مطالعه و تحلیل کرد. رویکرد و روشی که در اقتصاد سیاسی بین‌الملل بر مبنای تلفیق علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، تاریخ و حتی فلسفه اتخاذ شده است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۱۳۲).

مدل‌های اقتصاد سیاسی سیاست خارجی در ماهیت خود دولت‌محور هستند. بروس مون در چارچوب ارائه داده خود در این رابطه سه اصل راهنما را مطرح می‌کند: نخست، سیاست‌ها از دولت‌هایی برمی‌خیزند که محصور چارچوب‌های اقتصادی سیاسی هستند. دوم، محیط شکل‌دهنده ویژگی و رفتار دولت‌ها به صورت جهانی و همچنین پدیده‌های اقتصادی و سیاسی فهم می‌شود. سوم، معمای سیاست خارجی بسیاری از کشورها بستگی به روابط اقتصادی و الگوی توزیع تعیین‌شده در داخل دارد (Monn, 1987). در عین حال، آنچه باید در اینجا مورد توجه قرار بگیرد این است که دولت‌محور بودن رویکرد اقتصاد سیاسی به منزله آن نیست که در این رهیافت، دولت‌ها بازیگرانی یکپارچه تلقی می‌شوند. بلکه این رهیافت به تفاوت‌های موجود در داخل دولت‌ها و ترجیحات متفاوت داخلی توجه دارد. بر این اساس، در این رهیافت مفهوم منافع ملی مورد چالش قرار می‌گیرد و در عین حال یک متغیر اصلی به حساب می‌آید چراکه منعکس‌کننده تعامل بین گروه‌های مختلف است (Milner, 1998: 772).

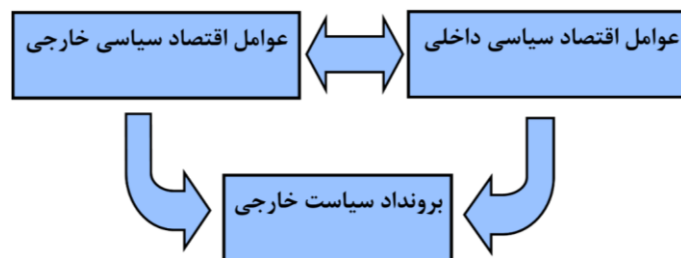
بر این اساس، انگیزه و علل رفتار و تصمیم‌های اتخاذشده سیاست خارجی یک کشور، طبق مدل اقتصاد سیاسی سیاست خارجی دیگر نه صرفاً مبتنی بر دیدگاه‌های واقع‌گرایانه و مرکانتیلیستی بر پایه منافع و قدرت ملی است؛ نه صرفاً نولیبرالیستی یا مبتنی بر ارزش‌ها و هویت مشترک و تأکید بر آزادی اقتصاد و همکاری بین‌المللی است؛ و نه به طور انحصاری ناشی از نظام طبقاتی سرمایه‌داری است، بلکه در فرمول اقتصاد سیاسی سیاست خارجی، کلیه عوامل مادی، ساختاری، هویت، ایدئولوژی دولت، منافع مادی و تهدید در سطح ملی و فراملی به شکل‌گیری سیاست خارجی منتهی می‌شود (حاجی‌یوسفی و خانی جوی‌آباد، ۱۳۹۷: ۱۱۰).

بدین ترتیب در چارچوب رهیافت اقتصاد سیاسی، این نگرش کلی وجود دارد که اساساً نمی‌توان آنچه در سیاست خارجی کشورها روی می‌دهد و ملاحظه می‌شود را نسبت به آنچه در سیاست داخلی ظاهر می‌شوند، متفاوت انگاشت. این نکته تقریباً اساس بحث رهیافت اقتصاد سیاسی در مطالعه و تحلیل توضیحی است: سیاست و رفتار داخلی دولت‌ها از همان اصول و اهدافی پیروی می‌کنند که ساختار نظام اقتصاد سیاسی جهانی در تدوین و هدایت سیاست خارجی دولت‌ها ایجاد می‌کنند. در نتیجه، یکی از ارکان مهم رهیافت اقتصاد سیاسی در تبیین مراحل تدوین و اجرای سیاست خارجی مربوط به بحث پیرامون

مفهوم دولت به‌عنوان یک بازیگر مستقل از نیروها، افکار، آرمان‌ها و اهداف نیروهای اجتماعی و یا بیشتر یک بازیگر تحت فشار، قیود و ساختارهای ایجادشده نیروهای اجتماعی است. مطالعات سیاست خارجی معاصر عمدتاً تلاش نموده‌اند بدون ارائه هیچ مفهوم هماهنگ، منظم و روشنی از ماهیت دولت مدرن و حتی یک تئوری جامع و ناظر بر وضعیت و موقعیت اقتصادی و سیاست دولت، رفتار دولت‌ها به‌ویژه در چارچوب سیاست خارجی را توجیه کنند.

درواقع عدم وجود یک نقطه‌نظر یکپارچه نسبت به ماهیت دولت و مبانی رفتاری آن در عدم وجود یک پارادایم تئوریکی نزد نگرش‌های رئالیستی و لیبرالیستی جهت تحلیل و توضیح رفتارهای سیاست خارجی دولت به‌خوبی دیده می‌شود. برای مثال، اگرچه پیش‌نظریه جیمز روزنا توانسته است حجم انبوهی از مطالعات سیاست خارجی را سازمان‌دهی کند، اما این امر نه‌تنها از طریق سازمان‌دهی عوامل و متغیرهای توضیحی و در سطوح تجزیه و تحلیل گوناگون صورت گرفته است و لذا سبب شده تا تحلیل‌های تئوریکی به‌صورت کاملاً پراکنده و غیرمنظم صورت گیرند (پوراحمدی، ۱۳۸۱: ۱۰۵۷). واقعیت این است که تحلیل سیاست خارجی کشورهای موسوم به جهان سوم از جمله مصر از منظر رویکرد اقتصاد سیاسی، کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. در عوض، رویکرد غالب در مطالعات سیاست خارجی این کشورها تحت تأثیر رویکردهای واقع‌گرایانه یا تابع عوامل سطح نظام بین‌الملل بوده است؛ به عبارت دیگر، این مطالعات محدود به بررسی مشکلات برآمده از معمای امنیت در نظام آنارشیک و تلاش دولت‌ها برای برقراری یا حفظ توازن قوا بوده است؛ بنابراین مطالعه سیاست خارجی کشورهای درحال توسعه به‌خصوص از منظر اقتصاد سیاسی شایسته اهمیت است.

بر این اساس چارچوب نظری پژوهش حاضر می‌کوشد با در نظر داشتن تکثر و چندبعدی بودن مطالعات اقتصاد سیاسی، چگونگی تحول در سیاست خارجی مصر در نیمه دوم دهه ۶۰ میلادی که منتهی به روی کار آمدن سادات به‌جای عبدالناصر می‌شود را واکاوی کند. همان‌طور که در شکل ۱ نشان داده شده، در رویکرد اقتصاد سیاسی برای تحلیل سیاست خارجی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته، عوامل اقتصاد سیاسی بین‌الملل، تحول در ساخت سیاسی داخلی (ایدئولوژی دولت و مناسبات نیروهای رقیب سیاسی) و تغییر ساخت اقتصادی داخلی که نهایتاً منجر به چرخش سیاست خارجی مصر شد، برجسته می‌شود. این پژوهش در پی آن است تا از طریق کاربرد الگوی نظری ارائه‌شده در این قسمت، فهم جدیدی از تحول سیاست خارجی مصر پس از دوره عبدالناصر را ارائه دهد.

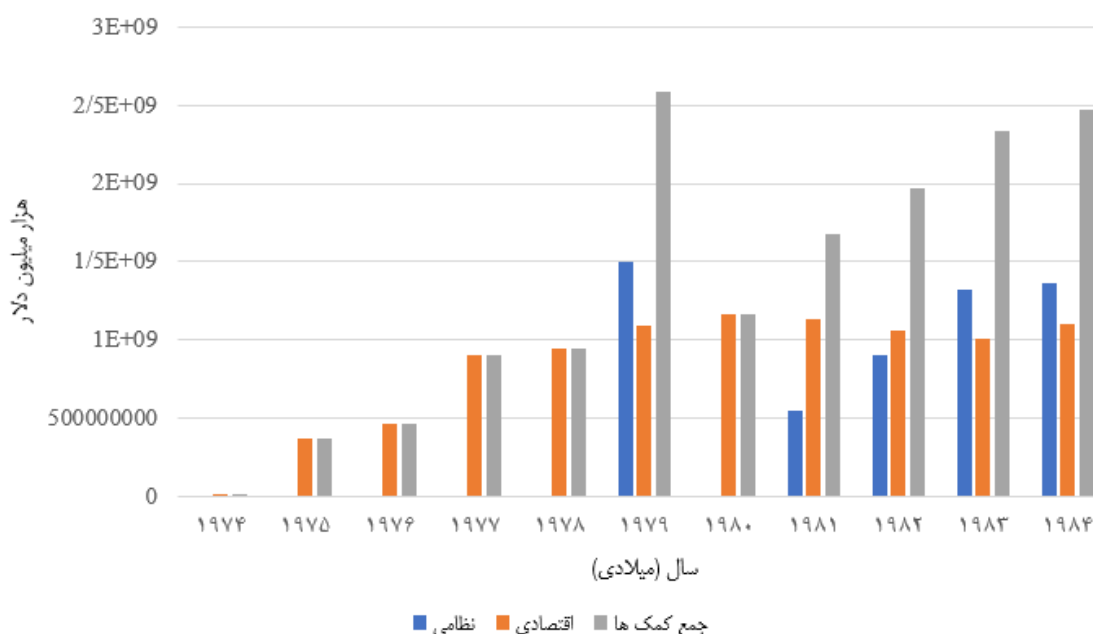
شکل ۱. رابطه اقتصاد سیاسی بین‌الملل، اقتصاد سیاسی داخلی و سیاست خارجی

۴. تحول در اقتصاد سیاسی بین‌الملل طی سال‌های ۱۹۶۵ تا ۱۹۸۱

یکی از ابعاد مهم برای تبیین دقیق تحول در سیاست خارجی مصر در مقطع مورد مطالعه، توجه به عوامل اقتصاد سیاسی بین‌المللی مرتبط است. مقطع مورد مطالعه در این پژوهش به دوران جنگ سرد بازمی‌گردد. در این دوره که دو قطب ژئوپلیتیکی لیبرالیسم و کمونیسم به ضدیت با یکدیگر برخاسته بودند، رهیافت‌های اقتصاد سیاسی بین‌الملل به‌عنوان بازوی اقتصادی و سیاسی این دو قطب عمل می‌کرد. لیبرالیسم با اتکای هم‌زمان به رهیافت بازارمحوری و سازمان‌گرایی و کمونیسم بر اساس رهیافت مارکسیستی، در پی ایجاد و تحمیل نظم مورد نظر خود بر جهان بودند (متقی، ۱۳۹۵: ۶۴). با این حال هم‌زمان با تفوق ایده‌های اقتصاد بازار و غلبه گرایش سرمایه‌داری در اقتصاد سیاسی بین‌الملل از اواسط این دوره، شاهد اهمیت پیدا کردن نهادهایی مانند بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول و موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) هستیم. بر این اساس به نظر می‌رسد تصمیم رهبان مصر برای تحول در سیاست خارجی تحت تأثیر امکان بهره‌برداری از امکانات و مزایای اقتصاد سیاسی

لیبرال بود. این موضوع شامل دریافت کمک‌های مالی، نظامی و سرمایه‌گذاری از جهان غرب و مشخصاً آمریکا و همچنین استفاده از مزایای ارتباط با نهادهای مالی بین‌المللی است.

معاهده صلح مصر و رژیم صهیونیستی کمک‌های اصلی آمریکا و غرب به مصر را در پی داشت. مصر از سال ۱۹۷۵ کمک‌های منظمی از آمریکا به صورت وام و همچنین کمک‌های بلاعوض دریافت کرد. نرخ وام‌ها بسته به تحرک مصر در صلح با رژیم صهیونیستی بود. در همین سال، ۷۸/۶ درصد مجموع کمک را وام تشکیل داد ۲۱/۴ درصد آن وام بلاعوض بود. تا سال ۱۹۸۳ وام‌ها ۲۱/۲ درصد کمک و وام‌های بلاعوض ۷۸/۸ درصد شدند. نمودار زیر، مجموع کمک‌های ایالات متحده به مصر طی سال‌های ۱۹۷۵ تا ۱۹۸۴ میلادی را نشان می‌دهد (صارمی شهاب، ۱۳۸۵: ۲۴۰).

نمودار ۱. مجموع کمک‌های آمریکا به مصر طی سال‌های ۱۹۷۵ تا ۱۹۸۴ میلادی (Sharp, 2018: 23)

ازجمله دیگر عوامل اقتصاد سیاسی بین‌الملل که سیاست خارجی و داخلی مصر را متأثر می‌ساخت، این بود که صندوق بین‌المللی پول (IMF) و بانک جهانی تمرکززدایی از اقتصاد مصر را مورد حمایت قرار دادند که پس از شکست ناگهانی روابط بین مصر و بانک جهانی بر سر سد آسوان در ۱۹۵۶ میلادی بین طرفین تقریباً تا ۱۹۷۴ میلادی روابطی وجود نداشت. به محض اینکه روابط مصر و غرب بهبود یافت و آزادسازی اقتصادی تنظیم شد، صندوق بین‌المللی و بانک جهانی در سیاست‌های اقتصادی مصر درگیر شدند (صارمی شهاب، ۱۳۸۵: ۲۴۰).

در مجموع به نظر می‌رسد سیاست خارجی مصر چه در دوره عبدالناصر و چه پس از آن، تحت تأثیر اقتضات اقتصاد سیاسی بین‌الملل بود. در برهه اول و فضای جهان دوقطبی بعد از جنگ سرد، شاهد جهت‌گیری ضد استعمار در جهان در حال توسعه، ظهور آرمان‌های سوسیالیستی در نقشه‌های توسعه جهانی و کشمکش اعراب-اسرائیل هستیم که تأثیرات خود را بر مصر داشتند. در بازه زمانی بعدی، تحولاتی فروپاشی جهان دوقطبی، ظهور فراملی‌گرایی، تغییر نقشه‌های توسعه جهانی، انقلاب نفتی و فروکش کردن کشمکش اعراب-اسرائیل در جهت‌گیری لیبرالیزاسیون رخ داد که انعکاس خاص خود را در سیاست خارجی مصر داشت.

۵. تحولات اقتصاد سیاسی داخلی مصر (۱۹۶۵ تا ۱۹۸۱)

در این بخش از مقاله، برای واکاوی نقش عناصر مؤثر بر سیاست خارجی مصر در چارچوب اقتصاد سیاسی داخلی، دو مؤلفه ساخت سیاسی داخلی (شامل دو عامل ایدئولوژی دولت و مناسبات نیروهای رقیب سیاسی) و ساخت اقتصادی داخلی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۵-۱. تحول در ساخت سیاسی داخلی مصر

۵-۱-۱. تغییر ایدئولوژی دولت

چهره اصلی انقلاب ۱۹۵۲ میلادی در مصر معروف به انقلاب افسران آزاد محمد نجیب (۱۹۰۱-۱۹۸۴) بود، اما قلب و مغز انقلاب را می‌توان جمال عبدالناصر دانست. عبدالناصر به فاصله کوتاهی پس از به دست گرفتن قدرت، کتابی تاریخی با عنوان *فلسفه انقلاب* منتشر کرد که می‌توان آن را به‌مثابه آن را چکیده همه اقداماتی دانست که عبدالناصر انجام داد یا در رؤیای خود داشت تا آن‌ها را انجام دهد. اعلام ملی کردن کانال سوئز خیلی زود دولت وی را به چهره‌ای محبوب نزد توده‌های مردم کرد (Jackson, 2016: 1-6).

شرایطی که عبدالناصر توانست قدرت را در دست بگیرد چند مشخصه عمده داشت، نخست همانند کشورهای منطقه در مصر هم موج ناسیونالیسم و استقلال‌طلبی شدت گرفته بود و قدرت‌های خارجی و غربی تلاش می‌کردند مانع استقلال سیاسی آن‌ها شوند. مسئله دیگر تشکیل دولت یهودی در سرزمین‌های اشغالی و شکست مصر در جنگ ۱۹۸۴ میلادی به طرفداری از فلسطین بود که موج عربی‌گرایی را در داخل این کشور تقویت کرد. بالاخره اینکه سوسیالیسم در این سال‌ها گرایش سیاسی مورد اقبال طبقات متوسط و روشنفکران بود؛ همان‌گونه که در ترکیه، رژیم صهیونیستی و حتی در ایران هم گروه‌های سیاسی به آن توجه داشتند. عبدالناصر رویکرد پان‌عربیستی را در دستور کار خود قرار داد. هویت پان‌عربی آمیزه‌ای از ناسیونالیسم مصری و عربی و سوسیالیسم بود و دو دگر هویتی اصلی برای خود تعریف کرده بود: ۱. رژیم صهیونیستی به‌عنوان دشمن اصلی عرب‌ها ۲. غرب (مخصوصاً انگلیس و آمریکا) به‌عنوان مظاهر امپریالیسم و مخالفان سوسیالیسم و استقلال سیاسی مصر (قهرمان‌پور، ۱۳۹۴: ۴۰۳).

پس از سال ۱۹۶۵ میلادی بود که عبدالناصر به‌تدریج نسبت به فشارهای رو به افزایش داخلی و بین‌المللی احساس خطر کرد. فشارهایی که موجودیت دولت مصر را تهدید می‌کرد. عبدالناصر در یک سخنرانی عمومی خود در این سال آشکارا اظهار می‌دارد: «سال ۱۹۶۵ حیاتی‌ترین سال در نبرد ملی ما خواهد بود.» (Matar, 1975: 166) مصر طی این سال‌ها به‌نوعی دچار وضعیت بن‌بست از نظر داخلی و خارجی شد به‌گونه‌ای که ادامه سیاست‌های گذشته را برای رهبران این کشور دشوار و بلکه ناممکن می‌کرد. این وضعیت باعث به وجود آمدن گفتمان ایدئولوژیک برای مقابله با فشارها شد. در این سال‌ها محمد حسنین هیکل سری مقالاتی را با عنوان بی‌طرف کردن ایالات متحده و نیاز به سیاست خارجی متوازن‌تر در روزنامه الاهرام منتشر می‌کرد. در مقابل برخی روشنفکران چپ در روزنامه‌های جمهوری و الاخبار در مورد رویکردهای سیاست خارجی دولت پوپولیستی مطالبی را چاپ می‌کردند (Heikal, 1982).

تحولات ذکرشده در بالا منتهی به شکست تحقیرکننده مصر در جنگ ۱۹۶۷ میلادی در برابر رژیم صهیونیستی شد. شکست مصر در جنگ ۱۹۶۷ هم از نظر سیاسی و هم اقتصادی فاجعه‌بار بود. شکست خردکننده نیروهای مصری بذر تردیدهای جدی در مورد وعده‌های ناسیونالیسم عربی را پخش نمود؛ اما نتیجه جنگ برای نظام اقتصادی که به سوسیالیسم عربی عبدالناصر امکان داده بود تا پیشرفت‌های مادی را برای بخش‌های وسیع‌تری از جامعه فراهم آورد، کمتر ویران‌کننده نبود (بنین، حداد و سیکلی، ۱۴۰۱: ۱۱۱). این شکست تنها منجر به ضررهای اقتصادی و اشغال بخش‌هایی از خاک مصر نبود، بلکه در نتیجه آن کل الگوی سوسیالیستی دولت‌محور در مصر و ایدئولوژی نظام زیر سؤال رفت. با افول مدل سوسیالیسم دولت‌محور در مصر، در سه سال آخر دوره عبدالناصر شاهد اقدامات محدودی در جهت آزادسازی اقتصاد و کاهش نقش توزیع‌کنندگی دولت هستیم (Amin, 1981).

درنهایت با فوت عبدالناصر در سال ۱۹۷۰ میلادی، معاون وی یعنی سادات به‌عنوان رئیس‌جمهور روی کارآمد. اهداف کلی مصر در دهه ۱۹۷۰ میلادی و در دوران ریاست جمهوری انور سادات را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

- ۱- بازپس‌گیری سرزمین‌های اشغال‌شده مصر توسط رژیم صهیونیستی در سال ۱۹۶۷ ترجیحاً از راه مذاکره؛
- ۲- پایان دادن به جنگ با رژیم صهیونیستی به دلایل مختلف و در رأس آن‌ها هزینه‌های اقتصادی غیر قابل تحمل آن؛
- ۳- بهبود روابط با واشنگتن برای اعمال فشار بر رژیم صهیونیستی جهت پس دادن سرزمین‌های اشغال‌شده و اخذ کمک‌های

اقتصادی از آمریکا؛

۴- احیا و مدرنیزه کردن اقتصاد از طریق وارد کردن فناوری غربی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی؛

۵- تعدیل سیاست‌های منطقه‌ای و جهانی مصر به‌منظور پیگیری بهینه این اهداف (قهرمان‌پور، ۱۳۹۳).

۵-۱-۲. تحول در مناسبات نیروهای رقیب سیاسی مصر

با وجود طرفداران زیاد عبدالناصر، او دشمنان زیادی نیز در داخل مصر داشت. خود او بخشی از این مخالفان را سیاستمداران قدیمی می‌داند و معتقد است نمی‌توانیم کشورمان را قربانی هواهای نفسانی، فساد و نزاع آن‌ها کنیم (Jackson, 2016: 6). فوت عبدالناصر نقطه آغاز نزاع بر سر سلطه بین طیف‌های مختلف از نخبگان سیاسی-بروکراتیک اصلی بود. طیف بروکراتیک حاکم یعنی طرفداران سیاست‌های عبدالناصر، راه‌حل بحران اقتصادی را گسترش اقتصاد سوسیالیستی و گستراندن تسلط دولت بر بخش‌های مختلف اقتصادی به‌خصوص کشاورزی و تجارت داخلی می‌دانستند. در مقابل ترجیح طیف دیگری، بازگشت به سازوکار بازار و تشویق سرمایه‌گذاری خارجی به‌عنوان تنها راه‌حل بحران عمیق اقتصادی می‌دانستند. این نزاع در ماه می ۱۹۷۱ به اوج خود رسید. در نهایت سادات، با دستگیری گسترده معارضین اصلی، طیف ناصری را کنار زد (فرح، ۲۰۱۰: ۵۷). از اواسط دهه ۱۹۶۰ میلادی به بعد، شاهد تغییر تدریجی سیاست‌های اقتصادی دولت مصر هستیم. هم‌زمان ساختار نخبگان نیز متناسب با تغییر سیاست‌های اقتصادی دچار تحول شد. سه عامل مرتبط در این زمینه عبارت‌اند از: الف: بورژوازی شدن نخبگان نظامی؛ ب: تحکیم نفوذ تکنوکرات‌های «طبقه جدید» و بوروکرات‌های ارشد؛ و ج: ظهور مجدد بورژوازی خصوصی برای تشکیل یک نهفته، البته گروه ذی‌نفع بانفوذ (Hinnebusch, 1985: 30).

گرچه با سادات، ایدئولوژی غالب از گرایش به پان‌عربیسم و سوسیالیسم به اقتصاد بازار متحول می‌شد، اما ماهیت رژیم که در انحصار مراکز کلیدی قدرت در حکمرانی و توزیع رانت و حامی‌پروری مبتنی بود در بنیان بی‌تغییر باقی می‌ماند و سادات در عالی‌ترین موقعیت فرماندهی در حکومت بر ارتقا یا تنزل مرتبه همکاران متنفذ تأثیر می‌گذاشت. به‌طور کلی، موقعیت نسبی الیت‌ها در دوره ائتلاف مسلط پایدار باقی نمی‌ماند، برای نمونه عبدالحکیم عامر از بلندپایگان نظامی، در دهه ۱۹۶۰ میلادی، بعد از جمال عبدالناصر دومین الیت پر قدرت بود، اما در دوره سادات او جایگاه قبلی را از دست داد. افزون بر آن در دوره سادات نه وزیر دفاع و نه رئیس ستاد کل نیروهای مسلح، موقعیت دوره عبدالناصر را نداشتند. یا وزیر برنامه‌ریزی در دوره عبدالناصر از موقعیت‌ها و الیت‌های ضعیف محسوب می‌شد، اما در دوره سادات رزاق عبدالمجید وزیر برنامه‌ریزی که از عنایت بیشتری برخوردار شده بود، جزو الیت‌های پر قدرت و موقعیت نهاد برنامه‌ریزی نیز ارتقا اهمیت یافته بود (بهرامی مقدم، ۱۳۹۹: ۷۰). یکی از تبعات پیش گرفتن سیاست درهای باز اقتصادی، ظهور مراکز قدرت جدید اقتصادی در مصر بود که نفوذ چشم‌گیری بر رویکردهای سیاست اقتصادی و تصمیمات عمومی داشتند (محروس، ۲۰۲۳: ۵۶۳).

۵-۲. تغییر ساخت اقتصادی داخلی مصر (۱۹۶۵ تا ۱۹۸۱)

ویژگی بارز سیاست‌های اقتصادی مصر در فاصله سال‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰ میلادی، مداخله گسترده دولت در اقتصاد از طریق سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های فیزیکی، توسعه صنعتی، اجرای اصلاحات ارضی و توجه به توسعه انسانی بود. این رویکرد اقتصادی، همراه با دگرگونی‌های عمیق در ساختار اجتماعی و طبقاتی جامعه بود. سیاست‌های ناسیونالیستی عبدالناصر باعث کاهش قابل توجه نقش سرمایه خارجی در اقتصاد مصر شد، در عوض سرمایه‌گذاری داخلی در چارچوب نهادها و شرکت‌های دولتی گسترش پیدا کرد. اصلاحات ارضی باعث تضعیف طبقه زمین‌داران شد و جایگاه دهقانان و کارگران روستایی را متحول کرد، با گسترش نظام آموزشی به‌ویژه آموزش عالی، طبقه متوسط شهری و کارمندان دولت پدید آمدند. اگرچه در این دوره حق تشکیل اتحادیه‌های کارگری از سوی دولت به رسمیت شناخته شد، اما کنترل مالی و مدیریت این نهادها به‌صورت متمرکز از بالا اعمال می‌شد و اعتصابات نیز ممنوع بود. این شرایط به‌دلیل فشارهای بین‌المللی و تناقض‌های داخلی، به تدریج به بی‌ثباتی انجامید.

جنگ‌های ۱۹۶۷ و ۱۹۷۳ میلادی، بسته شدن کانال سوئز، کاهش شدید قیمت نفت در دهه ۱۹۸۰ میلادی، بوروکراسی

پیچیده و ناکارآمد دولتی و تضاد بین سیاست‌های حمایت از کشاورزان از یک‌سو و عرضه کالاهای اساسی با قیمت پایین برای جمعیت شهری از سوی دیگر، همگی از عوامل مهم بروز نابسامانی بودند. دهقانان به‌تدریج به سمت تولید محصولات بدون حمایت دولت روی آوردند، طبقه متوسط شهری تقویت شد و خواسته‌هایش افزایش یافت، اعتراضات کارگری گسترده شد و جنبش‌های چپ‌گرا و در مقابل، اقدامات سرکوبگرانه اوج گرفت. افزایش واردات کالاهایی که دیگر در داخل تولید نمی‌شد، رشد ناچیز صادرات، کسری بودجه فزاینده و بدهی‌های خارجی، همگی نشان‌دهنده ناکارآمدی الگوی توسعه دولتی با محوریت نظامی و پیامدهای گسترده آن بودند.

ناصر در ۵ ژوئن ۱۹۶۷ دستور بستن کانال سوئز را داده بود و این کانال در هشت سال بعدی نیز بسته ماند که نتیجه آن توقف جریان عوارضی بود که حکومت پس از ملی کردن کانال به دست آورده بود. اشغال صحرای سینا توسط رژیم صهیونیستی، مصر را از جایگاه‌های اصلی تولید نفت محروم کرد. درآمدهای گردشگری که در طی دهه ۱۹۶۰ به‌طور پیوسته‌ای در حال رشد بود نیز پس از جنگ به‌شدت سقوط کرد. محدودتر شدن شدید رانته‌ها، بار بیش از حدی را بر دولت تحمیل نمود؛ زیرا که دولت با هزینه‌های سرسام‌آور تعمیر و جایگزینی همه آنچه ویران شده بود، مواجه بود. از همه چشم‌گیرتر، هزینه‌های هنگفت تجهیزات جدید برای ارتش و نیروی هوایی بود. هزینه‌های نظامی در طی سال بعد بیش از ۶۰۰ درصد افزایش یافت. در این میان، از آنجایی که وقفه در کمک غذایی آمریکا تداوم داشت، حکومت مجبور شده بود که هزینه کامل واردات غلات که برای رژیم حیاتی بود را پرداخت نماید (بنین، حداد و سیکلی، ۱۴۰۱: ۱۱۱).

پس از روی کار آمدن سادات، وی با صدور قانون جدید سرمایه‌گذاری، پیگیری سیاست درهای باز اقتصادی را در دستور کار خود قرار داد. این قانون به‌مثابه پیام مصر مبنی بر قصد این کشور برای ادغام در نظام اقتصاد جهانی بود (محروس، ۲۰۲۳: ۵۴۳). در حالی که یک طبقه سرمایه‌دار داخلی خصوصی در سایه دولت باقی مانده بود، سیاست افتتاح به ایجاد یک طبقه ثروتمند وابسته جدید کمک کرد که نماینده محلی کمپانی‌های صادرات و واردات و نماینده و شریک محلی آن‌ها بودند. بدین ترتیب در حالی که بورژوازی دولتی دوره سوسیالیستی عبدالناصر هنوز کنترل بخش بزرگی از اقتصاد را در دست داشت، بورژوازی تجاری شکل گرفته در دوره افتتاح سادات کنترل اقتصاد موازی امور مالی و تجارت را عهده‌دار شد. بر این اساس یک دولت اقتدارگرای بوروکراتیک، مبتنی بر اتحاد دولت، ارتش و بخش‌هایی خاص از بورژوازی شکل گرفت که پیوندهای مستقیم با منافع و مؤسسات اقتصادی خارجی ایجاد کرده بود. به دنبال معاهده کمپ دیوید، ایالات متحده بزرگ‌ترین شریک مصر و منبع سرمایه‌گذاری خارجی و کمک‌های مختلف شد. در عین حال در این دوره نیز ترکیب رکود در صنعت و کشاورزی منجر به افزایش بیکاری، مهاجرت از روستا به شهر و گسترش بخش غیررسمی شد. حمایت از صنایع داخلی موجب نشد تا شرکت‌های داخلی با نوآوری در محصولات قابل عرضه‌شان در بازار بین‌المللی قابلیت رقابت داشته باشند و از این‌رو سهم چندانی در بازار جهانی و در نتیجه به دست آوردن ارز خارجی نداشتند (حاجی‌یوسفی و نیک‌پور، ۱۳۹۸: ۱۱۶).

جدول ۱. تغییرات رشد تولید ناخالص داخلی بین سال‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۸۴ میلادی (World Bank, 2001)

بازه زمانی به میلادی	میانگین رشد تولید ناخالص داخلی (درصد)
۱۹۶۴-۱۹۶۰	۶/۴
۱۹۶۹-۱۹۶۵	۴/۱
۱۹۷۴-۱۹۷۰	۲/۹
۱۹۷۹-۱۹۷۵	۹/۶
۱۹۸۴-۱۹۸۰	۷/۴

جدول ۱ میزان تأثیر سیاست‌های اقتصادی مصر در دوره‌های مختلف بر تولید ناخالص داخلی این کشور و مشخصاً در بازه‌ای که شاهد چرخش سیاست خارجی مصر هستیم را نشان می‌دهد. از اطلاعات این جدول این‌چنین برمی‌آید که از سال ۱۹۶۵ میلادی شاهد کاهش تولید ناخالص داخلی مصر هستیم. در ادامه با دخالت مصر در جنگ یمن در سال ۱۹۶۶ و سپس شکست سال ۱۹۶۷ در نبرد با رژیم صهیونیستی، این شاخص رفته‌رفته کاهش یافت. درنهایت در مقطعی که سادات روی کار آمد و مصر تصمیم به چرخش سیاست خارجی و تغییر راهبرد کلان اقتصادی خود گرفت، در ضعیف‌ترین حالت خود از نظر رشد

اقتصادی بود. با در پیش گرفتن سیاست درهای باز اقتصادی و تشویق سرمایه‌گذاری خارجی، حداقل به صورت کوتاه‌مدت، رشد اقتصادی افزایش چشم‌گیری داشت.

۵-۳. چرخش در سیاست خارجی مصر از سال ۱۹۶۵ تا ۱۹۸۱

سیاست خارجی مصر در دوره جمال عبدالناصر، یکی از تأثیرگذارترین و در عین حال جنجال‌برانگیزترین رویکردهای دیپلماتیک در جهان عرب به شمار می‌رود. محور اصلی این سیاست، «ناسیونالیسم عربی» بود که هدف آن وحدت عرب‌ها و مقابله با استعمار غرب به شمار می‌رفت. عبدالناصر با تکیه بر این ایدئولوژی، به یک چهره نمادین در بین اعراب تبدیل شد و نقش رهبری جنبش ضد استعماری را ایفا کرد. در واقع سیاست خارجی جمال عبدالناصر هم‌زمان تلفیقی از نزدیکی به بلوک شرق و ایفای نقشی محوری در جنبش عدم تعهد بود. فاصله‌گیری کشورها از بلوک غرب یکی از معیارهای اصلی عبدالناصر برای تنظیم روابط کشورش با دیگر کشورها به شمار می‌آمد. در عرصه بین‌الملل، مصر در این دوره، سیاست خود را بر مبنای مبارزه با امپریالیسم و دفاع از امت عربی و تقویت روابط با کشورهای مسلمان و آفریقایی قرار داده بود. عبدالناصر که از بنیان‌گذاران جنبش عدم تعهد به حساب می‌آمد، تمرکز زیادی روی ظرفیت این جنبش و همچنین استفاده از اتحادیه عرب برای مقابله با بلوک غرب داشت.

در سطح منطقه‌ای نیز مصر در خط مقدم مبارزه با صهیونیسم و رژیم صهیونیستی و به تعبیر آن زمان، حامیان امپریالیست رژیم قرار گرفت. بعد دیگر سیاست منطقه‌ای مصر تضاد با دولت‌های محافظه‌کار منطقه مانند ایران در دوره پهلوی، شیخ‌نشین‌های عرب خلیج فارس به خصوص عربستان و غیره بود که وی آن‌ها را ارتجاع عرب می‌نامید. این تقابل محدود به نزاع کلامی و سیاسی نبود، بلکه شامل مداخله نظامی در سال ۱۹۶۲ برای حمایت از نیروهای چپ‌گرا (جنوب یمن)، حمله به رژیم صهیونیستی و چند دوره جنگ و حمایت مالی، آموزشی و تسلیحاتی از انقلابیون در کشورهای مختلف می‌شد. تلاش برای ایجاد جمهوری متحده عربی با سوریه نیز در این راستا قابل درک است. در نهایت، پیگیری سیاست‌های پان‌عربیستی، مصر را تا لبه پرتگاه پیش برد و بخشی از سرزمین آن به اشغال رژیم صهیونیستی درآمد.

بدین ترتیب، با بالا رفتن هزینه‌های سیاسی هویت پان‌عربیستی، رگه‌های گفتمان میهن‌پرستانه نه تنها در جامعه و میان روشنفکران، بلکه همچنین در سیاست‌های دولت‌های پان‌عربی بروز یافت. دولت پان‌عربیستی عبدالناصر به‌ویژه پس از جنگ ۱۹۶۷ میلادی، چالش‌ها و محدودیت‌های سیاست خارجی پان‌عربیستی را بیش از پیش درک کرد. اگرچه تا جنگ ۱۹۷۳ میلادی، به دلیل نیاز مصر به حمایت‌های عربی و همراهی آن‌ها در برابر رژیم صهیونیستی، پان‌عربیسم همچنان وجه غالب هویت قوام‌بخش سیاست خارجی مصر بود، اما در همین دوره، ریشه‌های دگرگونی‌های اولیه در راستای گذار از هویت پان‌عربیستی آغاز شده بود و چشم‌انداز دولت سرزمینی در هویت سیاسی، حتی در سایه رژیمی متعهد به هویت سیاسی پان‌عربیستی رشد کرد.

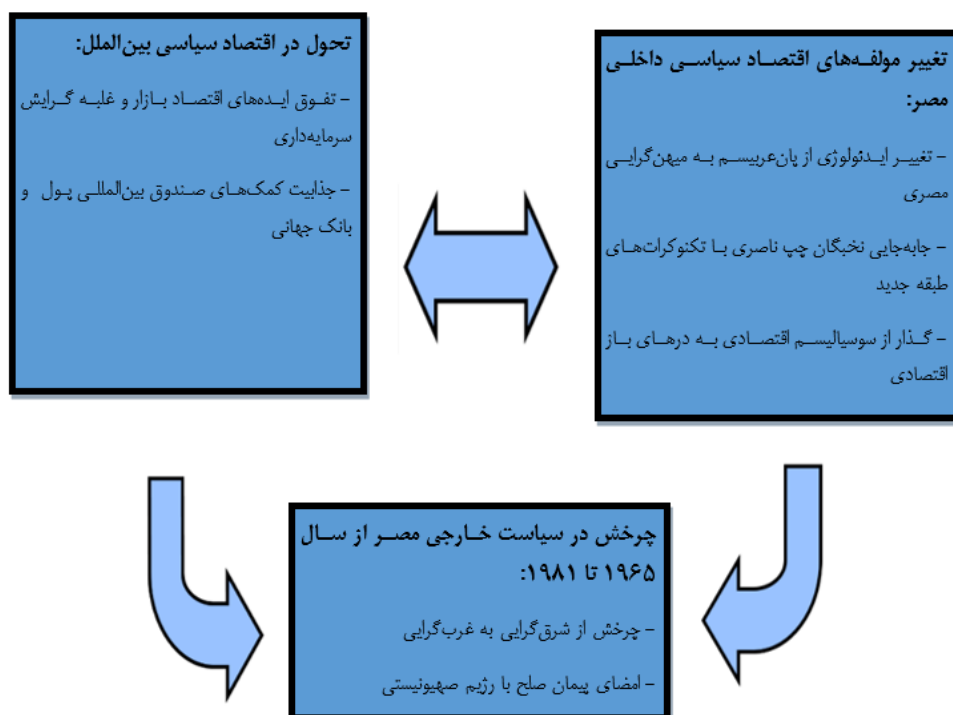
زمانی که سادات به قدرت رسید مهم‌ترین دغدغه‌اش که می‌توانست موقعیت او را در داخل مستحکم‌تر کند، بازپس‌گیری بخشی از خاک مصر در صحرای سینا بود که توسط رژیم صهیونیستی بعد از جنگ ۱۹۶۷ میلادی اشغال شده بود. او احتمالاً به این جمع‌بندی رسید که نمی‌تواند از طریق جنگ سرزمین‌های اشغال شده در صحرای سینا را پس بگیرد و چاره‌ای جز توسل به دیپلماسی ندارد؛ اما برای تحقق امر ناگزیر از آن بود که وضع موجود را که نفع آمریکا و رژیم صهیونیستی بود تغییر دهد و ناچار به جنگ یوم کیپور وارد شد. اگر جنگ ۱۹۶۷ میلادی باعث سرخوردگی روشنفکران عرب شده بود، جنگ ۱۹۷۳ میلادی این باور را تقویت کرد که نمی‌توانند از طریق راه حل نظامی خواسته‌های خود را بر آمریکا و رژیم صهیونیستی تحمیل کنند، به‌ویژه اینکه شوروی حاضر به حمایت همه‌جانبه از مصر نبود (قهرمان‌پور، ۴۲۶).

در مورد مصر، امضا و پایبندی به موافقت‌نامه صلح ۱۹۷۹ با رژیم صهیونیستی و پایان دادن به سه دهه خصومت و پنج جنگ، پیوند مستقیمی با هدف آزادسازی اقتصاد مصر از طریق اجرای برنامه انفتاح داشت. از آن پس اقتصاد مصر بیش از پیش به منابع درآمدهای خارجی نظیر آمریکا و کمک خارجی، گردشگری و رشد سطوح سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی وابسته شده است (آران و آلدن، ۱۳۹۳: ۱۱۵). لازم به ذکر است که تنها نیاز مصر به غرب، سبب جلب پشتیبانی غرب از این کشور نگردیده،

بلکه سیاست ایالات متحده در این زمان بر جذب مصر قرار داشت. این سیاست در دوران سادات نتایج موفقیت‌آمیزی به همراه داشت و سبب شد مصر از کشوری تندرو و انقلابی به کشوری محافظه‌کار و در خط غرب تغییر مسیر دهد (مظاهری و احمدزاده، ۱۳۸۸: ۱۶۰).

بنابر برخی قرائن، ابتکارات سادات و به‌ویژه دیدار وی از رژیم صهیونیستی که وی آن را مأموریت مقدس می‌خواند، اساساً به‌واسطه تأمین ضروریات اقتصادی سیاست خارجی مصر شکل گرفته بود. بر این اساس، رویکرد سادات در سال‌های اولیه دهه ۱۹۷۰ میلادی به سیاست آزادسازی اقتصادی، لازمه خروج مصر از اردوگاه شوروی و نیز از جمع اعراب برای پیوستن و کسب موقعیت در اردوگاه غرب بود. سادات در همان ابتدای به قدرت رسیدن در ۱۹۷۱ میلادی رسماً اعلام نمود که برای امضای یک پیمان صلح مشتمل بر روابط دیپلماتیک و اقتصادی با رژیم صهیونیستی و مشارکت با آمریکا آمادگی دارد. سپس با اخراج مستشاران شوروی در ۱۹۷۲ در خروج از بلوک شوروی تأکید نمود. وی در ۱۹۷۴ سیاست آزادسازی اقتصادی را که خود معضلات جدیدی برای هماهنگی با نظام سیاسی و اقتصادی آمریکا که سادات آن را «آزادسازی عقیدتی» می‌نامید، معرفی نمود (صارمی شهاب به نقل از Adel Safty, 1992: 58, 64, 71, 73).

تغییر سیاست خارجی مصر در دوره سادات امری طبیعی نبود. سادات در شرایطی رئیس‌جمهور مصر شد که این کشور در بدترین شرایط سیاسی، نظامی و اقتصادی قرار داشت و ناکامی عبدالناصر در جنگ ۱۹۶۷ و اقدامات جبرانی پس از آن وضعیت خلأ نه جنگ نه صلح را پیش آورده بود که در آن بیش از پیش منابع نقش مصر به چالش گرفته شده بود و به‌عنوان یک محدودیت اساسی در سیاست خارجی مطرح شده بود (مشیرزاده و صلواتی طرقي، ۱۳۹۴: ۱۷۱).

شکل ۲. طرح‌واره نحوه تأثیرگذاری مؤلفه‌های اقتصاد سیاسی داخلی و بین‌المللی بر سیاست خارجی مصر بین سال‌های ۱۹۶۵ تا ۱۹۸۱

تغییر سیاست خارجی در دوره سادات از کشوری که ادعای رهبری اعراب را داشت و برای پاسخگویی به این ادعا هزینه‌های زیادی داد به کشوری که سیاست‌های خودمحورانه جدایی از اعراب و فرعون‌گرایانه (بنا به تجربه تاریخی انزوا و جدایی مصر از اعراب) در پیش گرفت، در کنش‌های سیاست خارجی از قبیل اخراج ۲۰۰۰۰ مستشار شوروی در سال ۱۹۷۲، جنگ اکتبر ۱۹۷۳، بازگشایی اقتصادی یا افتتاح در سال ۱۹۷۴، دو توافق‌رهایی از تعهد میان مصر و رژیم صهیونیستی در سال‌های ۱۹۷۴ و ۱۹۷۵، بازگشایی کانال سوئز در سال ۱۹۷۵، سفر به بیت‌المقدس در سال ۱۹۷۷، معاهده کمپ دیوید در سال ۱۹۷۸ و معاهده صلح مصر- رژیم صهیونیستی در سال ۱۹۷۹ نشان داده شد (مشیرزاده و صلواتی طرقي، ۱۳۹۴: ۱۶۴).

همان‌طور که در طرح‌واره شکل ۲ نشان داده شده است، چرخش در رویکردهای سیاست خارجی در سال‌های پایانی دوره عبدالناصر و سال‌های ابتدایی سادات، متأثر از تحول در اقتصاد سیاسی بین‌المللی و ساخت اقتصادی داخلی مصر بوده است. بر این اساس، در بطن تحول سیاست خارجی مصر در این دوره، موضوعات اقتصادی به‌صورت جدی در مناسبات سیاست خارجی پیگیری می‌شود و با وجود صداهای مخالف در درون نیروهای دخیل در قدرت، این تحول بر اساس ضرورت‌های اقتصادی به پیش می‌رود. بر این اساس، تحول در مؤلفه‌های سیاست خارجی مصر در دوره مورد مطالعه، به یک‌باره نبود، بلکه در توالی علی از تحولات داخلی و خارجی در تعامل با بازیگران داخلی و خارجی شکل گرفت. به همین دلیل در عنوان مقاله نیز از لفظ دوره گذار از عبدالناصر به سادات استفاده شد.

به‌طور کلی می‌توان گفت، سال ۱۹۶۵ میلادی یک نقطه عطف در سیاست خارجی مصر به شمار می‌آید. پس از این سال، رهبران مصر هزینه‌های فزاینده ادامه پیگیری سیاست‌های پان عربیستی در سیاست خارجی و هم‌زمان سیاست‌های سوسیالیستی اقتصادی را درک کردند. در نهایت شکست تحقیرکننده مصر در جنگ ۱۹۶۷ میلادی در برابر رژیم صهیونیستی آخرین ضربه را نه تنها به سیاست خارجی و سیاست اقتصادی دولت، بلکه به ایدئولوژی حاکم زد. در این برهه زمانی شاهد اصلاحات تدریجی از سوی عبدالناصر هستیم که نمونه آن مانیفست ۳۰ مارس ۱۹۶۸ عبدالناصر است.

پس از فوت عبدالناصر و روی کار آمدن سادات، وی سیاست درهای باز را با سرعت بیشتری در پیش می‌گیرد. این رویکرد به‌صورت کاملاً هماهنگ و در تعامل با تحول در سیاست خارجی مصر و تلاش برای بهبود روابط با واشنگتن برای اعمال فشار بر رژیم صهیونیستی جهت پس دادن سرزمین‌های اشغال شده اتخاذ می‌شود. درواقع یکی از اهداف سادات از حرکت در جهت نزدیکی به آمریکا، جذب سرمایه‌گذاری خارجی (مشخصاً غربی) و انجام اصلاحات اقتصادی است.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر در پی پاسخ‌گویی به این سؤال بود که چگونه می‌توان چرخش اساسی سیاست خارجی مصر در دوره گذار از عبدالناصر به سادات را تبیین کرد. برای پاسخ به این سؤال این فرضیه مطرح شد که تحول سیاست خارجی مصر در برهه زمانی مورد مطالعه، در نتیجه تحول در ایدئولوژی دولت، مناسبات نیروهای رقیب سیاسی، تغییر رویکردها و سیاست‌های اقتصادی و در چارچوب نظریه‌های اقتصاد سیاسی قابل تبیین است.

مقاله حاضر نشان می‌دهد تحول در سیاست خارجی مصر در تعامل با دگردیسی رویکردهای اقتصادی این کشور از سوسیالیسم دوره ابتدای زمامداری عبدالناصر به سیاست‌های نسبتاً راست‌گرا و سیاست‌های باز اقتصادی (انفتاح) و همچنین تغییر در مؤلفه‌های اقتصاد سیاسی بین‌الملل قابل فهم است. یافته دیگر مقاله این است که ریشه چرخش سیاست خارجی مصر از سیاست پان عربیستی متمایل به شرق به ملی‌گرایی متحد با غرب را باید در سال‌های پایانی حیات عبدالناصر جستجو کرد؛ به عبارت دیگر و برخلاف تصور رایج، تقسیم‌بندی دوره‌های مختلف سیاست خارجی مصر بر اساس رؤسای مختلف جمهور این کشور لزوماً یک تقسیم‌بندی دقیق و علمی نیست و پیچیدگی‌های سیاست خارجی مصر را توضیح نمی‌دهد؛ بنابراین اگرچه از دوره سادات سیاست درهای باز اقتصاد سرعت گرفت، اما ریشه این تغییر سیاست را باید در اواخر دوره عبدالناصر جستجو کرد؛ بنابراین ایده اساسی مقاله حاضر این است که ریشه بازنگری اساسی در سیاست اقتصادی و سیاست خارجی مصر که اغلب به دوره روی کار آمدن سادات نسبت داده می‌شود، به سال‌های پایانی زمامداری عبدالناصر بازمی‌گردد.

نوشتار پیش رو استدلال می‌کند که سیاست انفتاح اقتصادی (بازگشایی اقتصادی) که عملاً از اواخر دوران عبدالناصر در مصر اجرا شد، نه تنها یک تحول اقتصادی، بلکه یک ضرورت استراتژیک برای تغییر جهت سیاست خارجی از بلوک شرق به غرب بود. نویسنده به این می‌پردازد که چگونه نیاز به جذب سرمایه‌گذاری خارجی و فناوری غربی، سادات را ناگزیر به خروج از دایره نفوذ شوروی، عادی‌سازی روابط با آمریکا و در نهایت بستن پیمان صلح با رژیم صهیونیستی کرد. سیاست «انفتاح اقتصادی» سادات بدون ایجاد دگرگونی در سیاست خارجی و خروج از مدار شوروی و پایان دادن به درگیری با رژیم صهیونیستی، غیرممکن بود؛ به عبارت دیگر، تصمیم سادات برای تغییر جهت سیاست خارجی، پیش‌نیاز اساسی برای اجرای

موفقیت‌آمیز پروژه اقتصادی افتتاح بود. صلح با رژیم صهیونیستی و اتحاد با آمریکا، بستر امن و باثباتی را ایجاد کرد که برای جریان یافتن سرمایه غربی به مصر ضروری بود. به عبارت ساده، سیاست خارجی در این دوره، در خدمت اقتصاد جدید قرار گرفت.

منابع

- آران ا؛ آلدن ک. (۱۳۹۳). *رویکردهای جدید در تحلیل سیاست خارجی*. ترجمه سید امیر نیاکوئی، مهدی زیبایی و رضا درویشی زانوس. تهران: نشر میزان.
- احمدیان، حسن (۱۳۹۷). *سیاست خارجی مصر از مرسى تا سیسی: تغییر درون پارادایمی*. فصلنامه روابط خارجی، ۱۰ (۳۹)، ۶۷-۹۵.
- بنین، جویل؛ حداد، بسام؛ سیکلی، شرین (۱۴۰۱). *چشم‌اندازی جدید بر اقتصاد سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا*. ترجمه امیر نیاکوئی و رضا سیمبر.
- بهرامی مقدم، سجاد (۱۳۹۹). *اتتلاف رانت‌جویان، حکمرانی تسخیرشده و ظهور سرمایه‌داری رفاقتی در مصر*. پژوهشنامه/ایرانی سیاست بین‌الملل، ۸ (۲)، ۵۹-۸۶ به نقل از: Ikram, Kh. (2006), *The Egyptian Economy 1952- 2000*, London, Routledge. Lisa Blaydes. 2011. *Elections and Distributive Politics in Mubarak's Egypt*. Cambridge, Cambridge University Press.
- پوراحمدی، حسین (۱۳۸۱). *اقتصاد سیاسی تعامل دولت و نظام جهانی در تدوین سیاست خارجی: ضرورت پژوهش‌های نوین در سیاست خارجی*. فصلنامه سیاست خارجی، ۱۶ (۴)، ۱۰۵۱-۱۰۸۲.
- حاجی‌یوسفی، امیرمحمد؛ خانی جوی‌آباد، محمود (۱۳۹۷). *اقتصاد سیاسی سیاست خارجی هند در عصر جهانی شدن اقتصاد*. فصلنامه روابط خارجی، ۱۰ (۳۸)، ۱۰۵-۱۳۳.
- حاجی‌یوسفی، امیرمحمد؛ نیک‌پور، شیما (۱۳۹۷). *تأثیر سیاست‌های اقتصادی نولیبرال بر جهت‌گیری سیاست خارجی مصر در قبال اسرائیل*. مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، ۱۱ (۱)، ۱۰۵-۱۲۸.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۹۵). *اصول و مبانی روابط بین‌الملل (۲)*. تهران: انتشارات سمت.
- شلی، السید امین (۲۰۰۲). *نظرة على السياسة الخارجية المصرية في خمسين عاما*. ۱۹۵۲-۲۰۰۲. مجلة السياسة الدولية، ۱۴۹.
- صارمی شهاب، اصغر، (۱۳۸۵). *اقتصاد سیاسی سیاست خارجی در عصر جهانی شدن با تأکید بر ج. ترکیه، ج. مصر و ج. ایران*. رساله دکتری دانشگاه شهید بهشتی.
- فرجی، محمدرضا (۱۳۹۱). *پارامترهای تعیین‌کننده سیاست خارجی مصر از انقلاب «ناصر» تا کودتای ارتش (۲۰۱۳-۱۹۵۲)*. فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۱ (۴)، ۱۵-۳۱.
- فرح، نادیه رمسیس (۲۰۱۰). *الاقتصاد السياسي لمصر: دور علاقات القوة في التنمية*. ترجمه: مصطفى قاسم. القاهرة: المركز القومي للترجمة.
- قهرمان‌پور، رحمن (۱۳۹۳). *هویت و سیاست خارجی در ایران و خاورمیانه*. تهران: انتشارات روزبه.
- کرمی، مصطفی؛ نیاکوئی، امیر؛ سیمبر، رضا؛ احمدیان، قدرت (۱۳۹۸). *سیاست خارجی دولت موقت: تحلیلی از چشم‌انداز اقتصاد سیاسی*. دوفصلنامه مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، ۲ (۲)، ۶۱۹-۶۵۵.
- محروس، محمد مصطفی کمال (۲۰۲۳). *أثر الانفتاح الاقتصادي على الاقتصاد السياسي في مصر خلال الفترة ۱۹۷۰-۱۹۸۰*. المجلة العلمية لكلية الدراسات الاقتصادية والعلوم السياسية بجامعة الإسكندرية، ۸ (۱۵)، ینایر.
- مشیرزاده، حمیرا؛ صلواتی طرقي، فاطمه (۱۳۹۴). *برداشت از نقش ملی و سیاست خارجی مصر در دوره انور سادات و حسنی مبارک*. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۳ (۴۲)، ۱۶۳-۱۹۱.
- مظاهری، محمدمهدی؛ احمدزاده، داود (۱۳۸۸). *بررسی چالش‌های ساختاری در روابط مصر و ایران*. فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، ۴ (۴)، ۱۵۵-۱۷۸.
- مکتبه الاسكندرية. بيان الرئيس جمال عبد الناصر إلى الأمة بيان ۳۰ مارس، ۱۹۶۸/۳/۳۰ <nasser.bibalex.org>
- هینه‌بوش، ریموند (۱۳۹۰). *سیاست خارجی مصر در: سیاست خارجی کشورهای خاورمیانه، ویراسته ریموند هینه بوش و انوشیروان احتشامی، ترجمه رحمن قهرمان‌پور و مرتضی مساج*. تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام).

References

Ahmadian, H. (2018). *Egypt's foreign policy from Morsi to Sisi: Intra-paradigmatic change*.

- Foreign Relations Quarterly, 10(39), 67-95 (In Persain).
- Al Tuwayjiri, M. A. (2020). *Impact of economic factors on Egyptian foreign policy between 1978 and 2010*. Contemporary Review of the Middle East, 7(3), 301–316.
- Amin, S. (1978), *the Arab Nation: Nationalism and Class Struggles*. London: Zed Press.
- Aran, A., & Alden, C. (2014). *New approaches in foreign policy analysis* (S. A. Niakouei, M. Zibaei, & R. Darvishi Zanos, Trans.). Tehran: Mizan Publishing (In Persain).
- Bahrami Moghaddam, S. (2020). *Coalition of rent-seekers, captured governance, and the rise of crony capitalism in Egypt*. Iranian Journal of International Politics Research, 8(2), 59–86 (In Persain).
- Beinin, J., Haddad, B., & Seikaly, S. (2022). *A new perspective on the political economy of the Middle East and North Africa* (A. Niakouei & R. Simbar, Trans.) (In Persain).
- Bibliotheca Alexandrina. (1968, March 30). *President Gamal Abdel Nasser's statement to the nation* (March 30 Statement). Retrieved from: nasser.bibalex.org (In Arabic).
- Dehghani Firoozabadi, S. J. (2016). *Principles and foundations of International Relations* (Vol. 2). Tehran: SAMT (In Persain).
- Farah, N. R. (2010). *The political economy of Egypt: The role of power relations in development* (M. Qasim, Trans.). Cairo: National Center for Translation (In Arabic).
- Faraji, M. R. (2013). *Determining parameters of Egypt's foreign policy from Nasser's revolution to the military coup (1952–2013)*. Journal of Political Studies of the Islamic World, 1(4), 15–31 (In Persain).
- Ghahramanpour, R. (2014). *Identity and foreign policy in Iran and the Middle East*. Tehran: Roozbeh Publishing (In Persain).
- Haji-Yousefi, A. M., & Khani Jouyabad, M. (2018). *The political economy of India's foreign policy in the era of economic globalization*. Foreign Relations Quarterly, 10(38), 105–133 (In Persain).
- Haji-Yousefi, A. M., & Nikpour, Sh. (2018). *The impact of neoliberal economic policies on Egypt's foreign policy toward Israel*. International Political Economy Studies, 1(1), 105–128 (In Persain).
- Heikal, M. (1982) *Minutes of a political investigation before the socialist prosecutor*, Beirut: Publications company for distributions and publishing.
- Hinnebusch, R. (2011). *Egypt's foreign policy*. In R. Hinnebusch & A. Ehteshami (Eds.), *Foreign policies of Middle Eastern states* (R. Ghahramanpour & M. Massah, Trans.). Tehran: Imam Sadiq University Press (In Persain).
- Hinnebusch, R. A. (1985) *Egyptian Politics under Sadat: the post-populist development of an authoritarian-modernizing state*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hinnebusch, R. A. (2015), *Foreign Policy Analysis and the Arab World* in: K. Brummer and V. M. Hudson (eds.) *Foreign Policy Analysis Beyond North America* (London: Lynne Rienner), PP.77-100.
- Hinnebusch, R. A., & Ehteshami, A. (Eds.). (2002). *the foreign policies of Middle East states*. Lynne Rienner Publishers. Chapter: "The Foreign Policy of Egypt."
- Jackson, P. G. (2016), *Nasser of Egypt and the Egypt of Nasser*, Undergraduate Research Awards. 31, Hollins University.
- Karami, M., Niakouei, A., Simbar, R., & Ahmadian, Gh. (2019). *Foreign policy of the Interim Government: An Analysis of the Perspective of Political Economy*. International Political Economy Studies, 2(2), 619–655 (In Persain).
- Khlebnikov, A., & Berenkova, N. (2021). *The Role of Islam in the Egyptian Foreign Policy Decision-Making Process*. In: Toropova, M. (eds.) *Rethinking the Religious Factor in Foreign Policy*. Politik und Religion. Springer VS, Wiesbaden.
- Mahrous, M. M. K. (2023). *The impact of economic liberalization on the political economy in Egypt during the period 1970–1980*. Scientific Journal of the Faculty of Economic Studies and Political Science, Alexandria University, 8(15), January (In Arabic).
- Matar, F. (1975), *Frankly about Nasser: A 30-hour Interview with Mohammed Hassanein*. Heikal, Beirut, 166–99.

- Mazaheri, M. M., & Ahmadzadeh, D. (2009). *Structural challenges in Iran–Egypt relations*. Journal of Political and International Research, Islamic Azad University, Shahreza Branch, 4, 155–178 (In Persain).
- Milner, H. V. (1998). *Rationalizing Politics: The Emerging Synthesis of International, American and Comparative Politics*, International Organization 52(4): 759–86.
- Mohammed, C. B. (2022). *The Impact of the Geopolitics Factor on the U.S. Foreign Policy toward Egypt (2014-2021)*. Mitanni Journal of Humanitarian Sciences, 4(1), 267–279.
- Moon, Bruce (1987). *Political Economy and Political Change in the Evolution of North-South Relations*, in: Political Change and Foreign Policies, Gavin Boyd and Gerald Hopple, eds., 1987, Frances Pinter and St. Martin's Press. (pp. 225-250).
- Moshirzadeh, H., & Salavati Toraqi, F. (2015). *National role conception and Egypt's foreign policy during the eras of Anwar Sadat and Hosni Mubarak*. Strategic Policy Research Quarterly, 3(12), 163–191 (In Persain).
- Musso, G. (2015). *Egypt: The Political Economy of a Vicious Circle*, Economia Internazionale/ International Economics, Institute for International Economics: Italy, Volume 68 - Issue 1, (pp. 139-152).
- Pourahmadi, H. (2002). *The political economy of state–global system interaction in foreign policy formulation: The necessity of new research*. Foreign Policy Quarterly, 16(4), 1051–1082 (In Persain).
- Saremi-shahab, A. (2006). *The political economy of foreign policy in the era of globalization with emphasis on Turkey, Egypt, and Iran* (Doctoral dissertation, Shahid Beheshti University) (In Persain).
- Sharp, M. J. (2016). *Egypt: Background and U.S. Relations*. Congressional Research Service, February 25.
- Sharp, M., Jeremy. (2018). *Egypt: Background and U.S. Relations*. Congressional Research Service, June 7.
- Shibli, A.-S. A. (2002). *Review on Egyptian foreign policy over fifty years during 1952–2002*. Al-Siyasa Al-Dawliya, No. 149 (In Arabic).
- World Bank (2001). *World Development Indicators*, Washington, D.C; WB.

